

DŽEJN EJR

Helen Berns, pobožna školarka iz *Džejn Ejr*, ima zanimljiv ambivalentan stav prema pogubljenju Čarlsa I. Razmatrajući tu stvar sa Džejn, ona razmišlja:

kakva je šteta bila što sa svojom vlašću i savesnošću nije mogao da vidi dalje od prerogativa svoje krune. Da je nešto bio u stanju da vidi dalje, opazio bi čemu je težio duh toga doba. I pored toga, ja volim Čarlsa – poštujem ga – žalim ga, jadni ubijeni kralj! Da, njegovi neprijatelji bili su najgori ljudi: lili su krv kada nisu imali prava da je prolivaju. Kako su smeli da ga ubiju! (Bronte, 1965: 80)¹

Helenina neobična kolebljivost između hladnog dalekovidog uvažavanja neophodne reformističke promene i živog romantičarskog konzervativizma odražava čestu dvosmislenost u romanima Šarlote Bronte. To je dvosmislenost koja se u izvesnoj meri javlja u Heleninom sopstvenom životu ispunjenom ugnjetavanjem u školi Lovud: ona sama, kao nevino ubijena, delom je Čarls mučenik ali, za razliku od Čarlsa, u stanju je i da „vidi dalje” (mada u njenom slučaju to pre znači dalje ka nebu nego ka budućoj istoriji) i da ozlojeđenoj Džejn posavetuje vrline strpljenja i duge patnje. To strpljenje implicira i „racionalno” pokoravanje represivnim konvencijama Lovuda (koje ona, za razliku od Džejn, ne dovodi u pitanje) i pomireno podnošenje života kao tereta kog će se čovek na kraju osloboditi.

Problem s kojim se roman ovde suočava jeste kako Heleninu vrstu samoodricanja razlikovati od one verzije licemernog moralisanja koju nudi sadistički evangelista Broklherst, koji obedovanje zagorele zobene kaše opravdava pozivanjem na muke ranih hrišćanskih mučenika. Pokoravanje je dobro, ali samo do određene tačke i tu tačku istražuju romani Šarlote Bronte. Džejnin odgovor na Broklherstovo pitanje kako će izbeći pakao – „Moram da budem zdrava i da ne umrem” (Bronte, 1965: 52) – kombinuje detinju naivnost, drskost i ozbiljnost: „Ja nisam imala ni najmanju nameru da s vama umrem” (Bronte, 1965: 331), govori kasnije Ročesteru. I ona zaista to ne čini: luda Berta je ta koja umire, raščišćavajući put za Džejn (koja je upravo odbila ponudu Sent Džona Riversa za preranu smrt u Indiji) da bi se spojila sa svojim gospodarem skoro pretvorenim u mučenika. Helen Berns je neophodan simbol, ali njenu karijeru ne treba pratiti doslovno. Kada se osmehne javno prekorenoj Džejn u učionici Lovuda, „bilo je to kao da je neki mučenik ili heroj prošao pored roba ili žrtve i u prolazu mu predao svoju snagu” (Bronte, 1965: 91). Taj spoj „mučenika” i „heroja” je značajan: mučeništvo se posmatra i kao pobožno samoodricanje i kao herojsko samopotvrđivanje, realizacija sopstva kroz njegovu predaju, budući da ime „Berns” može da označava i patnju i strast. Ali Helen, koja ne uspeva da se održi u dobrom zdravlju i umire, na kraju simboliše samo jedan aspekt ove

¹ Kao što je navedeno u popisu izvora, korišćen je prevod Radmile Todorović, koji je u naznačenim citatima modifikovan radi preciznosti značenja. (*Prim. prev.*)

poželjne sinteze, aspekt pasivnog odricanja. Poput Džejn, ona na kraju trijumfuje nad tiranskom konvencijom, ali za razliku od Džejn, taj trijumf je postignut putem njene sopstvene smrti, ne smrti nekog drugog.

Šarlota Bronte se od Emili razlikuje najviše upravo po ovom impulsu da ispregovara strastveno samoostvarenje na osnovama koje društvene i moralne konvencije drže netaknutim i time netaknutim ostavljaju i pokorno, trpeljivo, svakodnevno sopstvo koje ide uz njih. Njeni protagonisti su neverovatno kontradiktoran amalgam buntovnosti koja tinja i uštogljenog konvencionalizma, pokuljale romantičarske fantazije i promućurne trezvenosti, treperave osećajnosti i hladne racionalnosti. To je, zapravo, kontradiktornost usko povezana sa njihovim ulogama guvernanti ili privatnih nastavnica. Guvernanta je sluškinja, zarobljena u okvirima rigidne društvene funkcije koja zahteva marljivost, poniznost i požrtvovanost; ali ona je i „viši” sluga i stoga (za razliku od, pretpostavimo, drugih sluga) opremljena maštovitom svešču i kultivisanom osećajnošću koje su upravo njen alat učiteljice. Ona živi u toj dvoznačnoj tački društvene strukture u kojoj se susreću i sudaraju dva sveta – unutrašnji svet emocionalnog gladovanja i spoljašnji svet oštro mehaničke potrebe. Oni se, bar, zaista sudaraju ukoliko nisu namerno silom razdvojeni, zaključani u svoje odvojene sfere da bi se sprečila katastrofa zajedničke invazije. „Činilo se da vodim dva života”, kaže Lusi Snou u *Viletu*, „život misli i stvarni život; i kako je prvi bio pothranjivan dovoljno čudnim, mađijskim zadovoljstvom u maštarenju, prednosti drugog su bile ograničene na nasušni hleb, rad i krov nad glavom” (Bronte, 1986: 92). Lusi je zaista sa приметnom nevoljnošću navedena da prizna postojanje nekakvog unutrašnjeg života: na početku romana ona nam sumnjivo pre naglašenim tonom ustvrđuje da „ja, Lusi Snou, branila sam se od tog prokletstva, smatrajući ga kao posledicu suviše uzbuđenosti i nestalnosti svojih predstava” (Bronte, 1986: 15) – štaviše, govori nam ovo u kontekstu strahopoštovanjem prožetog pominjanja avetne prikaze. Njena reakcija na „duha” koji proleće kroz baštu madam Bek nesvesno je komična zbog svog nespretnog teturanja od romanse do realizma:

I njene senke su se bojale kukavice mnogo godina pošto se njen jadni kostur pretvorio u prah; pa i njene crne haljine i belog vela u kojima je, za plašljive oči, prevarene senkama i mesečinom, lutala po noćnom vetru kroz baštenski šibljak.

Nezavisno od romantičnih gluposti, ipak je taj stari vrt bio prijatan. (Bronte, 1986: 129)

Takvo je cepanje sopstva često u Šarlotinim romanima: Karolina Helston u romanu *Šerli* sebe smatra za „ludu sanjalicu”, nesposobnu za „obične odnose s običnim svetom” (Bronte, 1978: 111); a Vilijam Krimsvort u *Profesoru*, tegobno radeći kao potplaćeni činovnik, pronalazi malo prilika da dokaže da on nije „kamen ili komad nameštaja, već biće koje deluje, misli i oseća” (Bronte, 2002: 24).

Dopustiti strastvenoj mašti preuranjenu slobodu znači biti razotkrivena, ranjiva i konačno pobeđena samom sobom: to znači biti zaključana u crvenu sobu, namamljena u bigamiju, uhvaćena poput Karoline Helston u zamku beznadežne ljubavi koja samu se-

be izjeda. Strast izbija iz same srži sopstva, a opet je neprijateljski nastrojena, strana, invazivna; svet unutrašnje mašte stoga se mora zaključati, kao što luda gđa Ročester ostaje zaključana na gornjem spratu Tornfilda i isključava da bi se infiltrirala u „stvarni” svet samo u nekoliko nesvesnih trenutaka užasne destruktivnosti. Unutrašnji svet mora nužno popustiti praktičnim vrlinama opreza, takta i posmatranja koje je usvojio Vilijam Krimsvort – obazrivim, budnim vrlinama kojima se usamljeni integritet sopstva može braniti u špijunskom, grabljivom društvu, društvu koje vreba slabu tačku koja će vas predati njemu u ruke. Romantičarsko sopstvo se mora uporno opozivati do namerno sužene i usahle definicije racionalnosti. „Pazi! Bez plača! – bez sentimentalnosti! – bez žaljenja! Ja govorim samo pametno i nadam se da me slušaš” (Bronte, 1965: 199), šapuće Džejn Ejr u sebi, fiksirajući svoje lutajuće misli na čvrstu činjenicu da je njen odnos sa Ročesterom čisto novčane prirode.

On to na kraju naravno nije. Sa dvosmislenim izuzetkom romana *Vilet*, strategija romana jeste da turbulentnom unutrašnjem životu dopusti zadovoljavajuće ostvarenje bez one samoizneveravajuće preuranjenosti koja bi prekinula principijelni kontinuitet sopstva – kontinuitet definisan pripadanjem sistemu društvenih i moralnih konvencija. Ovde je najčešće primenjivana taktika preobraćenje samog pokornog konvencionalizma iz režima samoočuvanja u režim svesnog ili nesvesnog samounapređenja. Opaska koju gđa Rid upućuje Džejn u crvenoj sobi: „Kada budete potpuno pokorni i mirni, tada ću vas osloboditi” (Bronte, 1965: 35), trijumfalno je potvrđena u romanu: Džejnina stoička kvekerska mirnoća jeste ono što osvaja Ročestera. Njeno odbijanje da deluje preuranjeno radi sopstvenih ciljeva istovremeno zadovoljava restriktivnu konvenciju i konačno vodi do njenog zadovoljavajućeg prevazilaženja. Ročesteru, naravno, Džejn ne bi bila privlačna da je samo tupa, ali ne bi je ni voleo da, poput Blanš Ingram, svesno juri njegov novac. Džejn stoga mora da pokaže dovoljno potisnutog, blanšovskog „duha” ispod svoje puritanske spoljašnjosti da bi ga podstakla i zavela, bez ikakvih naznaka da je, indikativnim rečima Lusi Snou o sebi, „rešena da uspe”. Džejn spretno ovladava ovom teškom situacijom tokom njihovog udvaranja, spajajući bleske flertnog samonametanja s uobičajenom krotkom pasivnošću: ona oštroumno uviđa da bi mu „krotkost jagnjeta i gugutanje grlice” na kraju dosadili. Ona mora prikazati svoju tiho samodovoljnu nezavisnost od Ročestera kao način da ga zadrži vezanim za sebe i da time, paradoksalno, ostane vezana za njega i bezbedno zavisna od njega. Trebalo bi da je prilično očigledno da ovo uključuje veoma mnogo veštog kalkulisanja – kalkulisanja koje bi, ako bi otišlo predaleko, ozbiljno podrilo Džejnin kredibilitet kao lika: možda nije sasvim beznačajno da je Ročesterov komentar upućen Džejn u originalnom rukopisu: „Dobacite mi onaj vaš divlji i stidljivi, izazivajući osmejak” (Bronte, 1965: 341), u prvom izdanju pogrešno preštampan kao „divlji i prepredeni, izazivajući osmejak”.² Ako Ročester intuitivno prepoznaje Džejn kao srodnu dušu, to na kraju krajeva prepoznaje i Sent Džon Rivers, koji joj govori da je njegova ambicija neograničena, želja da se uzdigne neutaživa, a da su vrline kojima daje pred-

² U engleskom se dve reči razlikuju u jednom slovu: *shy* i *sly*. (Prim. prev.)

nost „istrajnost, strpljivost, vrednoća, obdarenost” (Bronte, 1965: 452). Rivers, naravno, mora biti odbijen, jer mu je vodič razum više nego osećanje, a Džejnina karijera može uspešno dostići vrhunac tek kada se „osećanje” bude moglo „racionalno” osloboditi; osećanje bez rasuđivanja je, promišlja ona, „kao laka promaja”, ali rasuđivanje bez osećanja je „isuviše gorak i težak zalogaj da ga čovek proguta” (Bronte, 1965: 288). Čak i tako, postoji nešto više od površnog odnosa između Riversa, racionaliste sa grozničavo potisnutim impulsima, i Džejninog ponašanja: i u njenom slučaju „um drži čvrsto sve uzde i [...] neće dozvoliti osećanjima da prevagnu i odvuku ga u ponor” (Bronte, 1965: 246). U svakom slučaju ne preuranjeno i svakako ne u ranu smrt u Indiji.

Džejn onda mora da odbije Riversa kao što je odbila Ročestera: i konvencionalnost bez ljubavi i nedozvoljena strast ugrožavaju onu vrstu ostvarenja koje se u romanu traži za nju. Ipak, naravno, Rivers predstavlja više od puke konvencije. U svojoj fuziji disciplinovane udaljenosti i nemirne želje, on je ekstremna verzija same Džejn, njoj srodan više nego krvno; i on je dovoljno oštroman da uoči tu sličnost: „Jer u vašoj prirodi kao i u mojoj, mada su različite, postoji neka primesa koja je štetna za svaki odmor i nekretanje” (Bronte, 1965: 428). Razlika je, međutim, ono što se na kraju računa. Tačno je da Džejn Riversov nespokoj smatra intrigantnim kao i uznemirujućim: „[njegov pogled] koji je sebao i širio njegove zenice” (Bronte, 1965: 424), „[njegovi nagoni] nezadovoljenih čežnji i uznemiravajućih težnji” (Bronte, 1965: 425), evociraju ključne aspekte nje same dok istovremeno podsećaju na Ročesterovu privlačnu ćudljivost. Riversova potisnuta ljubav prema Rozamond Oliver zaista predstavlja siroviju, izmučeniju verziju Ročesterovog ranog enigmatičnog odnosa sa Džejn. Ipak, Rivers je frigidna kao i romantičarska figura i prihvatiti njega za Džejn bi značilo katastrofalan kompromis.

Iz dana u dan sam želela da mu više ugodim, ali da bih to postigla svakodnevno sam osećala sve više i više da moram da se odrekнем polovine svoje prirode, da ugušim svoje sposobnosti, odbacim svoje ukuse i da prisilim sebe da idem za onim stvarima za koje nemam stvarnog smisla. (Bronte, 1965: 479)

Ovo „polovina svoje prirode” je značajno. Rivers neće biti odbijen bez razmišljanja, jer on poput Ročestera odražava aspekte Džejninog napuklog sopstva koji se ne mogu poricati. Oba muškarca su privlačna i u suptilnijem smislu: svaki se našao u drugačijoj vrsti mrtve tačke između strasti i konvencije, patnje i potvrđivanja i time projektuje Džejninu nevolju u dramatičnijem stilu. Ročester, ugnjetani mlađi sin plemstva, propatio je pod društvenim konvencijama i tako, poput Džejn, ima istoriju odricanja; ali za razliku od nje, on je postigao ovozemaljski uspeh, glamurozna je figura u društvu svog okruga i time spaja društvenu poželjnost začinjenu osujećenom strašću i prošlost nepriviligovanog. Njegov hladni pokušaj da prekrši konvencije braka sugerise nemaran odnos prema kodeksu kojim se vodi Džejn i tako, dok ga ona prirodno osuđuje, prikazuje razmetljivo gospodstvo koje je njoj na njemu privlačno jer ga sama ne poseduje. Istovremeno, međutim, njegova bigamna spletkatetkično je jalova pobuna protiv striktnih pritisaka orto-

doksije i time pokreće Džejnino saosećanje prema sapatniku. Taj čin potvrđuje njegovu superiornost u odnosu na Džejn dok pokazuje šta im je zajedničko, on ga dovodi u emocionalni opseg, a ne škodi stavu dominacije zbog kog je vredan posezanja. Rivers je, suprotno tome, nekonvencionalan po svom moralnom apsolutizmu, ali je društveno pitom; za razliku od Ročesterove seksualne energije, njegova apstraktna strast lako se može zadržati u okvirima društvenog kodeksa koji druženje između pripadnikâ različitih polova ograničava na brak. On je uistinu nekonvencionalan samo zato što forsira ortodokсни stav da dužnost mora pokoriti osećanje do parodičnog stepena; i u tome je on neobično čista slika ideologije koja od Džejn pravi žrtvu, kao što bi sugerisala njegova srodnost sa Brokllherstom. Čak i tako, budući da Rivers forsira Brokllherstovu ideologiju do vrhunca romantičarskog intenziteta, čini se da on nudi Džejn neku varijantu onoga što ona konačno postiže sa Ročesterom: način da se ispoštuje konvencija koji vas istovremeno izvlači izvan nje, sabira vas u potpunije, finije samoostvarenje. Poenta je da je takva odluka u Indiji dostupna Riversu, ali ne i Džejn. Rivers misionar je i mučenik i heroj; Džejn bi bila samo mučenica.

Utoliko što Riversovo uvrnuto herojstvo meša tvrdoglavu ambicioznost sa primesom romanse, ono na dvosmislen način privlači Džejn. On u njoj pronicljivo uočava srodne impulse: tek što je stigla u Tornfild, a već se penje na krov i razgleda liniju neba, čeznući „da imam moć vizije i da pređem te granice i dospem do užurbanog sveta, gradova, krajeva punih života, o kojima sam samo slušala, ali koje nikada nisam videla” (Bronte, 1965: 140). Ali Džejnina ambicija može biti utažena, kao što Riversova ne može. Gusto naseljeni horizonti koje ona razgleda ubrzo su otelovljeni u liku napatovanog Ročestera, dovedeni u okvire kućnih granica Tornfilda da bi odobrili ujednačenu ravnotežu srednjeg života i stimulacije, stranog i poznatog. Za razliku od nižeg plemstva više provincijskih shvatanja, klasa kojoj Ročester pripada u isto vreme je lokalno i kosmopolitski orijentisana, podjednako odomaćena u velikoj kući i u širokom svetu. Tačno je da se sam Ročester ne oseća odomaćeno ni u jednom: Tornfild znači luda Berta, a putovanje je tek očajnički način izbegavanja sećanja na nju. Ipak, Ročester kao romantičarski ideal ujediniuje Džejninu nemirnu želju za ljubavlju i sigurnošću sa njenom gorljivom otvorenošću prema užurbanom svetu delovanja, čija aura još sjaji oko njenog gospodara umornog od sveta. „Romantizam” u Šarlotinoj fikciji obično ima ovo dualno značenje: on označava aktivno, ovozemaljsko, ekspanzivno sopstvo, ali i konzervativni impuls da se zaštitnički povuče u neku idealizovanu enklavu. Ako Ročester ima prednost nad Riversom, to je delom zato što on može da ispuni oba zahteva odjednom; Rivers može da zadovolji samo prvi.

Riversovi zahtevi zaista vuku u sasvim suprotnom pravcu od Ročesterovih. On pretila da će vas bez ljubavi izvući iz idiličnog srednjeg života i prebaciti u *neprijatno* strani svet i u život bez određene svrhe osim smrti. Džejn je svakako povremeno voljna da razmeni sredeni život za nezavisnost: koliko god da joj se nežna posvećenost domu devojaka iz familije Rivers čini privlačnom, ona žuri da kaže Sent Džonu da želi sopstveni pri-

hod. U Indiji, međutim, imala bi najgore od svih svetova: beskućništvo, nevoljenost i potčinjenost. Ona odbacuje Riversa ne samo zato što njegovi zahtevi povređuju njen identitet već i zbog njegove dominantne muškosti. U Indiji bi ona bila „uvek pored njega, uvek uzdržana, prinuđena da uvek držim svoju sopstvenu vatru da tinja, da je prisiljavam da u meni sagoreva bez ijednog uzvika, iako mi prigušeni plamen proždire utrobu” (Bronte, 1965: 490). Daleko od kombinovanja uzbudljivo egzotičnog sa ljupko poznatim, Indija bi za Džejn bila mešavina stranog i prebliskog. Šarlotine heroine, kao što ćemo videti, obično pozdravljaju mušku dominaciju kao stimulans njihovoj vatrenoj prirodi; ali de-spotizam Riversa bio bi prosto ugnjetavački. Džejn je, stoga, spremna da ga prati u Indiju ako bi mogla da bude slobodna: „Daću misionaru svu svoju energiju, jer to je sve što traži, ali ne i sebe. To bi značilo da dodam semenu ljusku i mahunu. Njemu nije potrebno; sačuvaću to za sebe” (Bronte, 1965: 488). Zajedljivo izvrćući sliku ljuske i semena,³ Džejn prihvata društvenu ulogu misionara samo ako može da zadrži neiznevereno autentično sopstvo koje pripada Ročesteru; a ovo teško da je konstruktivan napredak u odnosu na šizofreno stanje koje je trpela veći deo svog života. Rivers nudi društvenu funkciju koja uključuje žrtvovanje ličnog ispunjenja; Ročesterova ponuda uključuje sasvim suprotno. Obe su inferiorni predlozi u odnosu na mogućnost da postane gđa Ročester, što je u isti mah ispunjenje lične posvećenosti i zavidna društvena uloga.

Poput Šarlotinih drugih protagonista, Džejn ne posmatra rad kao cilj sam po sebi. Volja i marljivost su važni, ali oni konačno moraju kulminirati postignutim odmorom protivnim Riversovoj prirodi. Vilijam Krimsvort iz *Profesora* podjednako je odlučno posvećen u svom ostvarivanju željenih ciljeva kao Rivers, ali zna kada da stane: pošto je stekao bogatstvo u Evropi, nastanjuje se u Engleskoj kao nezaposleni gospodin. Kod Riversa, međutim, nema kraja poduhvatima, kako Dijana upozorava Džejn:

Pomislite samo na zadatak koga ste se latili – zadatak čiji neprekidan umor ubija i najjače, a vi ste tako nežni. St. Džon – poznajete ga – naterao bi vas na nemogućnosti. Pored njega ne biste smeli da se odmarate za vreme vrućine; i na nesreću, primetila sam da ma šta on od vas zatražio, upinjali biste se da to izvršite. (Bronte, 1965: 499)

Riversovi ciljevi su, naravno, duhovni, a Krimsvortovi materijalni; ali ova paralela je svakako podjednako značajna koliko i kontrast. Rivers je duhovna buržoazija željna da pokupi neiscrpane dobitke, neumorno posvećena kupovini duša. Njegova pokretačka volja, stroga samodisciplina i strah od emotivnog uplitanja sasvim dobro otkrivaju analogiju između evangeliste i preduzetnika. Uistinu, sam Rivers iskreno priznaje tu vezu, ako ne baš tim rečima. Njegov evangelistički žar sublimacija je osujećenog svetovnog impulsa:

Pre godinu dana bio sam duboko nesrećan, jer sam verovao da sam se prevario što sam izabrao sveštenečki poziv. Jednolične dužnosti mog novog posla bile su mi užasno dosadne. Goreo sam od želje za što aktivnijim životom, da upoznam svu grozničavost i uspeh književne karijere; če-

³ *Seme i ljuska (The Kernel and the Husk)* delo je engleskog teologa Edvina A. Abota. (Prim. prev.)

znuo sam za sudbinom umetnika, pisca, besednika, oh! ma za čim, samo da ne budem sveštenik. Da, srce političara, vojnika žudnog slave, poznatog ljubavnika kucalo je pod mojim vikarskim stiharom. Počeo sam da razmišljam; moj život je bio tako bedan da ga je trebalo izmeniti ili umreti. Posle nekoliko meseci lutanja i borbe, svanulo mi je u duši; pomoć je došla, moj skučeni život najednom se raširio. Već je hteo da zagrlji vasionu. Meki glas odozgo govorio mi je da ustanem, da priberem snagu, da raširim krila i da daleko odnesem božansku poruku. Da sa dostojanstvom izvršim svoju misionarsku dužnost trebalo mi je snage i okretnosti, hrabrosti i govorničkog dara, sve osobine vojnika, državnika i besednika; jer se one sve susreću u dobrom svešteniku. (Bronte, 1965: 436)

Uočljiva je sličnost sa Džejninim frustriranim stanjem, ali uočljiva je i razlika. Rivers može osetiti ukus svetovne slave tek kada prigrli opasnost, nepoznatost i preranu smrt; Džejn se kreće u suprotnom pravcu, dalje od nepoznatog do uspeha koji je u isto vreme siguran, emocionalno zadovoljavajuć i, u očima sveta, izuzetno poželjan. S jedne strane, Rivers je isuviše svetovan za Džejn, dok ambiciozno gazi po vrednostima osamljene ljubavi porodičnog doma; s druge strane, on nije dovoljno svetovan, budući fanatično spreman da protraći život u dalekom društvu. Poput Helen Berns, on označava perspektivu koju je od vitalnog značaja priznati, ali je opasno uzeti je doslovno; a činjenica da mu roman dopušta poslednju reč odražava nelagodnost u pogledu pobede koju donosi Džejn. Rivers barem, kako to poslednji pasusi čini se iznose, nije oklevao usred suprotstavljenih zahteva sveta i duha, dok je roman zaista ispregovarao jedan takav kompromis u korist heroine.

Ipak, nelagodnost je strogo ograničena, pre svega zbog raskola između konačne pobožne fraze („Amin, dođi, gospodine Hriste”) i čoveka kog smo poznavali, čije je samoporicanje uz osećanje krivice isprepletano navalentnim samonametanjem. Rivers jeste oklevao između sveta i duha, mada se od nas sada traži da zaboravimo tu činjenicu i da ga poštujemo kao sliku svetačke samopredanosti. Međutim, čak i to poštovanje ima svoje granice: Rivers se u romanu pojavljuje upravo u trenutku kada je Džejn podnela bolno autentičnu ličnu žrtvu, da bi se drammatizovale opasnosti prirodene toj vrlini i time popločao put nazad do Ročestera i života. Džejn nehajno poriče da njen povratak Ročesteru uključuje bilo kakvu vrstu mučeništva („Da se žrtvujem? Šta ja žrtvujem? Glad za hranu, iščekivanje za zadovoljstvo da budem srećna” [Bronte, 1965: 534]) i ona je naravno u pravu; ali pored toga što, izgovarajući to umesto nas, predupređuje naša pomešana osećanja prema Džejninom trijumfu iz bajke, ovaj komentar treba da nam skrene pažnju na stvarna odricanja koja je ona iskusila i tako ukloni svako osećanje da je dobro prošla u osvajanju svog samoostvarenja. Džejn i Ročester su takođe mučenici na svoj uspešni način; i u tom smislu je konačna slika Riversa koja se ne može odagnati u manjoj meri kritika njihove bračne sreće, a više simbol patnje kroz koju su prošli da bi je ostvarili – svetac zaštitnik, zapravo, braka. Zgodno je ostaviti Riversu poslednju reč kada je prava pretnja koju on predstavlja poništena.

Mada je Džejnino odricanje od Ročestera autentično, ono ima dosta toga zajedničkog sa Riversovim egoističkim samozrtvovanjem zbog misionarskog cilja:

Osećanja [vikala] su očajnički: „Oh, popusti, pomisli na njegov jad, opasnost u koju juri, šta će biti od njega kad bude napušten?... Koga imaš inače na ovom svetu? I koga ćeš uvrediti ako tako postupiš?”

Pa ipak, odgovor je bio neumoljiv:

„Ali brinem se za sebe. Ukoliko budem usamljenija, lišena prijatelja, bez zaštite, utoliko ću sebe više poštovati. Držaću se božjeg zakona usvojenog od ljudi. (Bronte, 1965: 383)

Džejn na sličan način odgovara na Sent Džonovo podsmevanje da ona odbija njegovu ponudu jer se plaši smrti. „Da. Bog mi nije dao život da ga uludo straćim i, ako bih vas poslušala, počinjem da mislim da bi to bilo isto što i izvršiti samoubistvo” (Bronte, 1965: 498). Za nekoga ko je tako društveno izolovan kao što je Džejn, sopstvo je sve što ima; i ne treba ga bezobzirno ulagati u sumnjive poduhvate. „Samokontrola”⁴ počinje da dobija dublje značenje od hladno neprobojne pribranosti koju označava u svim Šarlotinim romanima: ona sugerise i negovanje i čuvanje sopstva, razborito odbijanje da se ono prerano prepusti na načine koji bi mogli voditi do brzog osipanja umesto uvećanja i obogaćenja. To je osećaj sopstva koji delom proističe iz položaja siročeta. Kao i gotovo svi Šarlotini protagonisti, Džejn je od početka lišena značajnih rodbinskih veza; sopstvo je u manjoj meri stvarnost rođaćkih odnosa, a više budno, strano prisustvo na periferiji života drugih. „Vi nemate prava da uzimate naše knjige”, kaže joj Džon Rid; „vi zavisite od nas, kaže mama, nemate para, otac vam ništa nije ostavio. Trebalo bi da prosite, a ne da živite ovde sa gospodskom decom kao što smo mi, i da jedete isto što i mi, i da nosite haljine koje vam mama kupuje” (Bronte, 1965: 27). Za Džona Rida, vi ste funkcija vaše uloge u okviru određenog sistema srodstva; za autsajdera bez roditelja kakva je Džejn, identitet u isto vreme zavisi od rođaka i poriče se njima. Ovo je u korenu njenog užasa i otuđenja, kao večite „tuđinke u [...] porodičnom krugu [gđe Rid]” (Bronte, 1965: 33); oseća se sigurnom samo kada stranac uđe u sobu. Ali ako bivanje siročetom sopstvo prepušta samoći, ono ga i pušta na slobodu. „Milo mi je što mi niste nikakav rod”, povikuje Džejn prkosno gđi Rid i, posmatrajući šta se dešava sa porodicom Rid, može se razumeti na šta misli. Taj sladunjavo popustljivi svet, delom konsolidovan nasiljem koje iskaljuje na žrtvenog stranca, vodi do Džonovog rasipništva, Elizinog emocionalnog klonuća, Džordžijanine bezumne lakomislenosti i do prerane smrti zlostavljane majke. Porodica Rid je skupina sukoba kojoj Džejn zaista bolje što ne pripada; njen kasniji povratak u Gejtshed prikazuje koliko je dobro napredovala nezavisnim trudom i koliko malo su joj potrebni – koliko je, u zadovoljavajućem preokretu odnosa moći, ona sada potrebna njima. Biti lišen rođaka jeste za žaljenje, ali presecanje veza se pokazuje stimulativnim: nakon žestokih optužbi gđe Rid, „duša je počela da mi se širi, obuzelo me je neko novo, najčudnije osećanje slobode i trijumfa. Učinilo mi se kao da je neka nevidljiva veza prsila i da sam se dočepala najzad nenadane slobode” (Bronte, 1965: 57). Sloboda i otuđenje su blisko povezani, što Džejn nagoveštava kada se Ročester proročki zapita da li će se iko mešati u njihove planove za venčanje: „Nema ko da se umeša. Ja nemam nikoga od roda ko bi mi

⁴ Na engleskom *self-possession*, bukvalno „posedovanje sopstva”. (Prim. prev.)

smetao ili branio" (Bronte, 1965: 310). Ročester ima manje sreće od Džejn u tom pogledu: njegov rođak koji će se umešati pokvariće mu planove. Biti sam podrazumeva obavezu zarađivanja za život bez podrške, ali vas oslobađa okova nasleđenih dužnosti do relativne mobilnosti; ako ne postoji niko ko vas voli, isto tako ne postoji niko da vas sputava. To je dvosmislenost ilustrovana Džejinim odgovorom na napuštanje Lovuda: ona nije sigurna u kojoj meri presecanje te veze uključuje slobodu ili služenje. Napuštanje škole znači kretanje u svet čije pretnje same po sebi deluju očaravajuće: „Sada sam se setila da je svet istinski širok i da raznovrsno polje nade i straha, senzacije i uzbuđenja čeka sve one koji imaju hrabrosti da krenu i potraže stvarnost života u njegovim opasnostima" (Bronte, 1965: 111; prevod modifikovan). Ali polet preduzimljivog individualiste sa svetom pod nogama odmah je splasnuo. Džejnine molitve za slobodu, a onda – racionalno kruneći njene ohole zahteve – barem za „promenu i podsticaj", raspršene su na vetru; na kraju se turobno zadovoljava „bar jednim novim služenjem". Ugnjetano sopstvo konačno može da potvrdi samo osvežavajuće novu vrstu pasivnosti.

U središtu svih Šarlotinih romana, tvrdim, nalazi se figura kojoj ili nedostaju srodničke veze ili ih ona namerno preseca. Ovim se sopstvo svodi na slobodni, prazni, „pred-društveni" atom: slobodno je da bude povređeno i iskorišćavano, ali je slobodno i da napreduje, da se kreće kroz klasnu strukturu, bira i stvara veze, marljivo koristi svoje talente prezirući autokratiju ili paternalizam. Romani su duboko prožeti ovom buržoaskom etikom, ali o ovome se može više toga reći. Jer društveni status konačno postignut sopstvom „izvučenim iz korena" istovremeno je zaslužen osvojen i inherentno doličan. Za Džejinog strica se kaže da je bio trgovac i Ridovi je preziru zbog toga; ali Besi komentariše da su Ejrovi podjednako plemstvo kao i Ridovi, a njeni rođaci iz familije Rivers imaju impresivno staro poreklo. Ročester se čini višim oblikom plemstva i Džejin odnos sa njim je naravno društveno neravnopravan; ali to je ipak neka vrsta povratka kući kao i zavidan pomak nagore. Unapred određene veze svakako sužavaju prostor: one prenose sofisticirano nasilje duboko usađeno u samom društvu, na šta ukazuje starmalo snobovska primedba Džona Rida. Ali znati gde genetski pripadate i dalje mnogo znači na kraju. Šarlotina proza prikazuje nezaštićeno sopstvo u svojoj usamljenoj pobedi nad surovim uslovima i time prenosi jednu meritokratsku viziju; ali individualističko oslanjanje na sebe vodi vas do uloga i odnosa koji su objektivno prikladni.

Džejn se, dakle, odriče onih drugostepenih srodnika koje ima, ne želeći da ikada više vidi Ridove, umesto toga preživljavajući pomoću sopstvenih talenata; ona stvara veze koje nešto znače, veze zasnovane na duhovnom pre nego na krvnom srodstvu. („Verujem da je [Ročester] od mog [kova]; [...] Iako nas društveni položaj i bogatstvo jako dele, imam nešto u glavi i srcu, u krvi i žilama, što me duhovno spaja s njim" (Bronte, 1965: 216). Duhovno srodstvo je zaista u većoj meri fizičko i punokrvno od ledenih prijateljskih odnosa sa pravim rođacima kao što je Rivers. U ovome kao i u drugim prilikama, međutim, Džejn je dopušteno da ima najbolje od oba sveta. Baš kada njeni resursi za usamljeno preživljavanje presuše, tokom dugog iscrpljujućeg bega iz Tornfilda, ona dobija

novu grupu rođaka koji se ovog puta pokazuju prijatnim. Sestre Rivers pružaju kultivirano utočište u kom Džejn može da se privremeno opusti; ona spušta glavu u Dijanino krilo s oduševljenom zahvalnošću zbog otkrića krvnih srodnika, iako će se taj događaj pokazati kao tek usputna stanica na putu do većeg plemićkog statusa Ročestera. Ovoga puta, međutim, njen odnos prema rođacima nije odnos servilne zavisnosti. Naprotiv, oni su ti koji delom zavise od nje: svako od njih dobija četvrtinu njenog novopronađenog bogatstva. Nasledstvo omogućava Džejn da spoji stamenu nezavisnost sa materijalnim učvršćivanjem srodstva sa drugim ljudima. Unapred određene veze su dobre ako možete da ih dogovorite pod svojim uslovima; rođaci su i poklon i pretnja. To je ambivalentnost odražena u Džejinim osećanjima prema gđi Rid: ona je žestoko prekoreva zbog zanemarivanja porodičnih dužnosti, ali na čudan način opravdava njenu brutalnost pitajući se: „Kako je mogla da zavoli jednog uljeza koji nije bio od njenog roda i za koga je, posle smrti njenog muža, nije ništa vezivalo?” (Bronte, 1965: 33). Da li „rod” igra neku ulogu ili ne, čini se da je sporno pitanje u Džejinom umu.

Džejnina relativna izolovanost od unapred određenih veza rezultira ponosnom autonomijom duha, koja na neki način implicitno dovodi u pitanje klasnu strukturu. Ona ima suviše samopoštovanja da bi svojom ljubavlju obasipala neprijemčivog Ročestera: „On ne pripada tvome rangu; drži se svoga sveta i imaj dovoljno samopoštovanja da ne rasipaš ljubav svog srca, dušu i snagu tamo gde se takav poklon ne traži i gde bi bio samo prezren” (Bronte, 1965: 201). Ipak, taj komentar, naravno, potvrđuje klasnu strukturu isto kao što ukazuje na duhovnu inferiornost nadređenih: ako ogrubelo neosetljivi aristokrata ne može da prepozna poklon kada ga vidi, onda je mudro samozadovoljno ostati na sopstvenoj strani društvene podele. Utoliko što je na njemu da načini prvi korak, Džejnino držanje spaja poslušnost sa nezavisnošću; a opet, „nezavisnost” je posve dvosmislen termin. To znači ne želiti biti sluga, što podrazumeva klasnu osudu na račun onih ispod vas kao što sugeriše radikalni stav prema onima iznad. Džejnina pobuna protiv Ridovih uključuje određena egalitarna osećanja: ona odbacuje ideju paternalističkog dobročinstva kao nepovoljnu, a kasnije ceni svoj ravnopravni odnos sa gđom Ferkaks zbog slobode koju joj donosi. „Jednakost između nje i mene bila je stvarna, a ne rezultat neke proste snishodljivosti s njene strane. Utoliko bolje, moj položaj bio je još nezavisniji” (Bronte, 1965: 130). Ali nezavisnost u ovom društvu uključuje sticanje nesigurnog plemićkog statusa (Besi mora da prizna da je odrasla Džejn sada, barem, jedna ledi), a to sa svoje strane uključuje oštro oko za nijanse društvenog razlikovanja. Džejn je ljuta na Ridove jer je tretiraju kao sluškinju a da ona to nije; njena tinjajuća mržnja prema njihovoj snobovštini tako je prožeta deljenim klasnim pretpostavkama o siromašnima. („Ne, ne bih volela da pripadam sirotinji” [Bronte, 1965: 43]). Njen odgovor učenicama u školi Morton na sličan način je dvoznačan: mada njihovu nevaspitanost smatra neukusnom, ona ne sme da zaboravi „da su ove male seljančice odevene u gruba odela ipak ljudska bića kao i naslednice najaristokratskijih porodica, i da klice urođenih talenata, duhovne čistote, inteligencije i blagonaklonosti mogu da postoje u njihovim srcima baš kao

i kod dece plemenitog roda” (Bronte, 1965: 433). Ova narodska velikodušnost oštro je ograničena tim strogim podsetnikom samoj sebi; Džejnina doktrina duhovne ravnopravnosti logično proističe iz njenog sopstvenog iskustva, ali mora žestoko da se bori protiv društvenih diskriminacija usađenih u dete u skupoj odeći. (Njena egalitarna odbrana „britanskih seljančica” ironično se zasniva na dogmi o šovinističkoj superiornosti: one su bar poželjnije od njihovih evropskih vršnjakinja, koje su „neznalice, grube i proste”.) Džejn se oseća degradirano ulogom nastavnice („Spustila [sam se] jedan stepen niže na socijalnim lestvicama” [Bronte, 1965: 433]), ali s grižom savesti prezire to osećanje kao „idiotsko”; a ta tenzija umešno definiše malograđansku svest koja se čvrsto drži stvarnih klasnih razlika dok ih duhom odbacuje. Ona, na primer, sitničarski žuri da Hani, sluškinji kod Riversovih, ukaže na to da ona možda jeste prosjak, ali je bar prosjak iz visoke klase: „– Jeste li obrazovani? [Upitala je Hana odmah.] – Da, vrlo” (Bronte, 1965: 412).⁵ Snobovskoj Hani se mora održati praktična nastava iz društvene jednakosti, mora se naučiti da ne sudi po izgledu, tako da Džejn otkriva koliko je superiornija od starice. Klasa je važna čak i u prosjačenju: Sent Džon Rivers, verovatno primetivši Džejnin rafinirani izgovor kada je Hana otera sa vrata, odmah pretpostavlja da je to „poseban slučaj” (Bronte, 1965: 406). Džejnino insistiranje da prođe pored sluškinje i da se obrati mladim damama koje je spazila unutra zaista je dobra klasna taktika: sestre su predstavljene kao idealizovane verzije nje same, tihe, produhovljene i pribrane.

Džejnin odnos sa Ročesterom obeležavaju ove dvosmislenosti nejednakosti, služnja i nezavisnosti. On sam zajednicu shvata u smislu duhovne jednakosti: „Moja nevesta je ovde – reče on privlačeći me ponovo k sebi – jednaka je i slična meni. Džejn, hoćete li da se udate za mene?” (Bronte, 1965: 309). Daleko od toga da nudi radikalno alternativnu etiku, duhovna jednakost je ono što vam zapravo olakšava napredovanje kroz klasni sistem; Ročester možda jeste duhovno egalitaran, ali je i dalje društveno poželjan. Džejn se u celini potčinjava društvenoj hijerarhiji, ali deli uverenje svog gospodara da duhovni kvaliteti vrede više: ona ne okleva u odbacivanju Blanš Ingram kao inferiornije od sebe. Želi izvestan stepen nezavisnosti u braku – „Bilo bi mi mnogo lakše”, mislila sam, „kada bih, ma i najmanje, bila materijalno nezavisna” (Bronte, 1965: 326) – ali je ona, što je značajno, „mala”: može se nadati da Ročesteru donese prirast bogatstvu, ali ne i da dođe na istinski isti nivo. Nezavisnost je, dakle, srednja pozicija između potpune jednakosti i preterane poslušnosti: dopušta vam slobodu, ali slobodu uz prikladno pokoravanje.

Kada je isprovocirana do pravednog besa, Džejn svakako može da položi pravo na fundamentalnu ljudsku jednakost sa svojim poslodavcem: „Držite li zato što sam sirota i nepoznatog roda, sićušna i bez lepote, da nemam ni duše ni srca?” (Bronte, 1965: 307). Postoje, zapravo, razlozi pored onih prostih čovekoljubivih zašto Džejn i Ročester nisu toliko društveno odeljeni koliko se može u prvi mah učiniti. Ročesteru, mlađem sinu pohlepnog zemljoposjednika, uskraćen je udeo u imanju i umesto toga je morao da se oženi ženom sa kolonijalnim bogatstvom u mirazu; Džejnin kolonijalni stric umire i ostavlja

⁵ Prevod dopunjen izostavljenom rečenicom (u uglastoj zagradi). (Prim. prev.)

joj značajno nasleđstvo, dovoljno za nezavisnost. Kolonijalna trgovina koja je za Ročestera označavala opadanje u statusu, označava napredovanje u statusu za Džejn, tako da, mada su naravno društveno nejednaki, njihova bogatstva potiču iz istog korena. Ipak, Džejn na kraju ne tvrdi da je jednaka sa Ročesterom; osnovna načela na kojima se u prozi Šarlotte Bronte obrađuju odnosi jesu načela dominacije i pokoravanja. Romani dramatski prikazuju društvo u kom su gotovo svi međuljudski odnosi borba za moć; i pošto „jednakost” stoga biva definisana kao jednakost po moći, to je neizbežno komplikovana stvar. Džejn na kraju služi „i kao [Ročesterov] oslonac i kao vođa” (Bronte, 1965: 538), što je na interesantan način dvosmislena situacija. Ukazuje na pokornost i time održava njihovu prethodnu vezu; ali pokornost je, naravno, i neka vrsta vođstva. Dopadalo se to njoj ili ne, Džejn na kraju dolazi do toga da ima moć nad Ročesterom. Njen konačni odnos s njim je kompleksna mešavina nezavisnosti (ona mu dolazi pod svojim uslovima, finansijski samodovoljna), poniznosti i kontrole.

Ova kompleksna mešavina je osobenost odnosa koja se redovno pojavljuje u romanima. Šarlotini protagonisti žele nezavisnost, ali žele i da dominiraju; a to želji da dominiraju ravan je samo njihov impuls da se potčine nadređenoj volji. Osnovni oblik koji dobija ova dvosmislenost jeste seksualni: potreba da se obožava i poštuje, ali i da se pokazuje moć prikazuje se i u čudnom ritmu seksualne privlačnosti i odbojnosti i u nizu promena seksualnih uloga. Obogaljeni i oslepljeni Ročester je, na primer, na čudan način još više „muško” nego što je bio pre (on je „smeđ”, „zamršene” kose, „preobražen u lava”), ali pošto je bespomoćan, on je takođe i „žensko”;⁶ a Džejn, koja usvaja tradicionalno žensku ulogu u odnosu prema njemu („Krajnje je vreme da neko preuzme na sebe da opet ličite na čoveka” [Bronte, 1965: 523]), time je primorana da preuzme mušku ulogu zaštitnika. On je njoj i privlačan i ružan, kao što je ona njemu i dosadna i fascinantna. To što Ročester nije lep u konvencionalnom smislu, za razliku od Riversovih neutralno klasičnih crta lica, odražava njegovu jedinstvenu grubost i time naglašava njegov muški autoritet, ali ga to takođe čini zadovoljavajuće srodnim samoj Džejn. Blanš Ingram je „lepotica”, ali je njena agresivna muškost u oštrm kontrastu sa Džejinom bledom pokornošću; njena dominantnost navodi je da želi muža koji će joj pre biti sušta protivnost nego takmac, ali je takođe podstiče da prezire feminizirane muškarce i divi se snažnima:

Tvrdim da je ružna žena isto što i mrlja na lepom licu prirode, ali što se gospode tiče, neka se zadovolje time što imaju snagu i vrednost, neka njihova deviza bude – lov, pucanje i borba. Sve ostalo ne vredi ništa; takvo bi bilo moje mišljenje da sam čovek.

– Ako se ikada udam – nastavi ona posle pauze koju niko nije prekinuo – želim da mi muž ne bude takmac u lepoti, već sušta protivnost. Neću trpeti rivale oko svog prestola, zahtevaću nepo-

⁶ Seksualna dvosmislenost nagoveštena Ročesterovim maskiranjem u staru Ciganku. Tada je bio muška žena, sada je ženski muškarac. Slika Ciganke pojavljuje se rano u romanu u pesmi koju Besi peva Džejn, kao slika neortodoksne slobode onih toliko nisko pozicioniranih u klasnoj strukturi da su zapravo „izvan” nje; na sličan način je upotrebljena za Hitklifa u *Orkanskim visovima*. Njeno vezivanje za Ročestera čini se prikladnim: on je i nekonvencionalan i „slobodan” u odnosu na klasnu strukturu na onaj neobični način na koji su to oni koji je kontrolišu.

*deljene počasti. Njegova odanost ne sme biti deljena između mene i njegovog lika koji vidi u ogle-
dalu.* (Bronte, 1965: 221)

Ova arogancija je, naravno, veliki minus za Blanš; malo je verovatno da će šarmirati Ročestera koji to sluša. Džejn, koja deli Blanšin afinitet prema „demonskim” muškarcima, zna bolje od nje kako s njima treba postupati – kada nametati svoju oštru volju a kada biti ulagivački pokorna:

Zabavljalo me je da ga čas ljutim, a čas umirujem. Bilo je to jedno od mojih omiljenih zadovoljstava, i neki siguran nagon uvek me je sprečavao da odem predaleko. Nikada nisam prekoračila izvesnu granicu, ali sam volela da u zadirkivanju idem do kraja. Zadržavajući sve poštovanje, poniznost svoga položaja, mogla sam ipak da razgovaram sa svojim poslodavcem bez ikakve bojazni ili nelagodne usiljenosti; to nam je oboma godilo. (Bronte, 1965: 195; prevod modifikovan)

Džejn se spretno kreće između muških i ženskih uloga u svom udvaranju Ročestera; za razliku od Blanš, koja je visoka, crna i dominantna kao i sam Ročester, ona se procljivo zadovoljava posrednim izražavanjem vlastite takmičarske muškosti kroz njega. Drži se pravila pristojnog ponašanja istovremeno ih neprekidno okrećući u svoju korist, manipulišući konvencijom radi sopstvene zaštite i sopstvenog napretka.

Ova simultanost privlačnosti i odbojnosti, divljenja i dominacije, relevantna je za opštiju dvosmislenost u vezi sa moći koja prožima Šarlotinu prozu. Ona se podudara i otelovljuje sukobljene želje ugnjetanog prognanika za nezavisnošću, za pasivnim prilagođavanjem sigurnom društvenom poretku i osvetničkim samonametanjem tom poretku. Čini se, zapravo, da osveta nije prejaka reč za ono što se događa na kraju *Džejn Ejr*. Džejnina potisnuta ozlojeđenost na društvo dominacije, koju razborito guta tokom cele knjige, konačno je oslobođena – ne samom Džejn, već posredstvom spisateljice; a žrtva je simbol tog društvenog poretka, Ročester. Obogaljeni Ročester je u romanu žrtva prinesena društvenim konvencijama, Džejninom podsvesnom neprijateljstvu i, uistinu, njenom sopstvenom puritanskom osećanju krivice; zadovoljavajući sve tri potrebe istovremeno, to joj dopušta da usvoji ulogu prikladne pokornosti dok doživljava ljubav koja je ispunjava i ukus moći. Džejnina krivica u pogledu Ročesterove i sopstvene strasti upečatljivo je prikazana kroz grotesknu figuru Berte: Berta koja isprobava Džejnin svadbeni veo projekcija je Džejnine seksualno izmučene podsvesti, ali pošto je Berta muških crta, tamnoputa i skoro iste visine kao njen muž, deluje i kao odbojni simbol Ročesterovog seksualnog nagona. Poenta završetka romana jeste da se taj nagon pripitomljava da bi prestao da bude pretnja a da ostane privlačan. Na kraju, izopštena buržoazija postiže više od skromnog mesta pored ognjišta: ona takođe ostvaruje nezavisnost u odnosu na višu klasu i pravo da se uključi u proces njenog pripitomljavanja. Zemaljski Ročester je već prečišćen vatrom; sada je na Džejn da ga rehumanizuje. Postupkom završetka, buržoaska inicijativa i plemićki sređeni život, trezvena racionalnost i romantičarska strast, duhovna ravnopravnost i društvene razlike, aktivno afirmativno i strpljivo ponizno sopstvo mogu se spojiti u mistično jedinstvo.

IZVORI:

Bronte, Šarlota. (1965). *Džejn Ejr*. (Radmila Todorović, prev.). Beograd: Narodna knjiga.

Bronte, Šarlot. (1978). *Šerli: roman*. (Ljubica Vuković, Jelena Stojanović, prev.). Beograd: Narodna knjiga.

Bronte, Šarlot. (1986). *Vilet: roman*. (Tadija Gavrilović, prev.). Beograd: Narodna knjiga.

Bronte, Šarlot. (2002). *Profesor*. (Dušanka Šuša, prev.). Beograd: Narodna knjiga, Alfa.

(S engleskog prevela Bojana Aćamović)